

Különbözni mindenáron

Gottfried Benn: Kígyóból a kanyar. Válogatott versek (vál. és ford. Mohácsi Árpád)

[Mohácsi Balázs](#) kritika, 2013, 56. évfolyam, 7-8. szám, 831. oldal

A műfordítás – kiváltképp, ha vers a mű – az egyik legkényesebb munka, amibe kezdeni lehet. Minden kompromisszuma kritika tárgyává válhat, márpedig a fordító mást sem csinál, mint kompromisszumokat köt: a szöveggel és magával. Teszi persze ezt a lehető legnagyobb körültekintéssel.

Anélkül, hogy a fordításelmélet alapjaiban elmerülnénk, azt mégis érdemes vázolni: a fordítás során két fő szempont van, a formai és a tartalmi hűség. Kiváló, és máig aktuális tanulmányában¹ Tellér Gyula szintén két – bár a formai és tartalmi felosztásnál jóval árnyaltabb – metszetét adja a versnek, és e metszeteknek pedig különböző dimenzióit határozza meg. A hosszanti metszetbe tartoznak az *akusztikai*, a *képi-érzéki*, a *fogalmi-logikai*, a *grammatikai* és a *grafikai*; a keresztirányú metszetbe pedig az *érzelmi-hangulati*, a *beszédhelyzeti* és az *elkülönítő-ellenpontosító* dimenziók. A Tellér-szöveg azt sugallja, hogy ha minden dimenzióban hűek maradunk az eredetihez, akkor a részletekből megképződik a versegész, de legalábbis az a „szavak mögötti összképzet”, amelyet Tellér minden szövegben feltételez, és amely lényegében ily módon mégis visszaadható a fordításban.

Azt gondolnánk, ezt az alapelvet nem nehéz következetesen betartani, azonban a fordító-
nak folyton azzal kell szembesülnie, hogy körülbelül másfél-két versnyi nyersanyagot nyer ki az eredeti szövegből, és azt kell mégis belesűrítene egybe. Ennek legfőbb oka nyilván a nyelvi különbség. Például míg az angol szavak java egy vagy két szótagos, illetve a német szavakban az arány kissé a mássalhangzók javára dől, addig a magyarban három-négy szótagos az átlag, és kiegyenlítettebb a magánhangzó–mássalhangzó arány. Ezáltal nem csak a verskép mutathat látványos különbséget eredeti és fordítás között – az a legkisebb baj. Nagyobb probléma ez kötött formájú versnél, ahol a szótagszámot szigorúan be kell tartani, vagyis számszerűleg szinte biztos, hogy a magyar fordító kevesebb szóval gazdálkodhat, mint amennyiből az eredeti áll.

A másik probléma szintén nyelvi, de kulturális gyökerei vannak: mi van, ha nincs valami-
re a magyarban szó – vagy pont fordítva? Vegyük például a *vörös* színt. Ennek a magyarban kisebb feltételekkel szinonimája a *piros*, a *rőt*, a *bordó* stb. Hogyan adhatnánk ezt vissza mondjuk angolul? A *red* vagy a *purple* színjelzővel, esetleg használhatnánk a *crimson* jelzőt, mely *karmazsint* jelent vagy a *scarlet* jelzőt, amelynek magyar megfelelője *skarlát* vagy *bíbor*. Németül ugyanez: *(rosen)rot*, *purpurrot* (bíborvörös), *scharlochrot* (skarlátvörös), *wein-* vagy *bordeauxrot* (bordó). Jól látszik: a németben csak képzett szavakkal lehet visszaadni a vörös szín különböző árnyalatait. (Érdeemes itt visszautalni az előző problémára: a *red* és a *rot* jelzők is egy szótagosak, ennek legmegfelelőbb fordítása a *rőt* volna – etimológiai okból is –, amelynek használata a magyarban viszont erősen kontextusfüggő, mivel archaikus.) Persze jelen írás nem alapos fordításelméleti szaktanulmány, hanem az új Gottfried Benn-fordításkötet tárgyaló szöveg. Mindazonáltal talán nem volt minden haszon nélküli ez a néhány bevezető gondolat.

Gottfried Benn-t fordítani fontos, hiszen a XX. századi német költészetnek – Rilke, Trakl, Celan és mások mellett – az egyik legnagyobb hatású alkotója volt. Magyarországi hatását jól mutatja, hogy az 1991-ben megjelent első válogatás² fordításait többek között olyan nevek jegyzik, mint **Eörsi István**, Jékely Zoltán, Kálnoky László, Kurdi Imre, Márton László, Nemes Nagy Ágnes, Rónay György, Szabó Lőrinc, Székely Magda, Tandori Dezső, Tatár Sándor, valamint a fentebb már említett Tellér Gyula. Ám Benn éppolyan fontos ma is, mint régen, hiszen hatása kimutatható olyan fiatal költők lírájában, mint például Bognár Péter, Krusovszky Dénes vagy Nemes Z. Márió.

Az új Benn-kiadás előnye a korábbival szemben, hogy a verseknek egyetlen fordítójuk van, ezáltal a megszólalás egységesebb lett – ez logikus következmény: a többfordítós kötet eleve „többszólamú”. Persze a ’91-es válogatás nem következtelen vagy egyenetlen, ám a többek által lefordított versek egymás mellett oda-vissza kidomborítanak néhány apróbb hibát. Ezáltal az olvasónak akaratlanul is döntenie kell: mondjuk Szabó Lőrinc, Nemes Nagy Ágnes vagy Tandori Dezső és Kurdi Imre fordítása között (Kurdi több „nagyverset” is [másod]fordított, például: *Férj és feleség áthalad a rákosok barakkján*, *Az ifjú Hebbel*, *Stikus költemények* stb.).

Aki nem ismeri a ’91-es kiadást, az az új fordításból következetesnek és egységesnek tűnő, ám pontatlan képet kaphat Gottfried Bennről. Ehhez még ki sem kell nyitni a könyvet: a mélyfekete alapon lángoló Benn-felirat, illetve a kanyargó lávafolyam – mely, gondolhatjuk, a meglehetősen esetleges címadást illusztrálná: *Kígyóból a kanyar*³ – mind valami rossz fantasyt idéz. Sem a kivitelezés, sem az ötlet nem kompatibilis Benn lírájával. Maga a könyvtárgy így teljesen elhibázott. Persze a kötet külsejéről nem a fordító tehet.

Az mindenképpen dicséretes, hogy a nagyjából kronologikus felépítésű kötet cirka negyven olyan verset közöl, amelyeket a ’91-es kiadás nem (vagy nem egészben) tartalmazott – ugyanakkor azt is érdemes megjegyezni, hogy az első válogatásban is van majdnem ugyanennyi szöveg, mely viszont itt nem szerepel. Sajnálatos, hogy Mohácsi Árpád megszakítja a fordítás hagyományát: az első válogatás kiválóbbnál kiválóbb fordításai nem egyszerűen hiányoznak ebből a gyűjteményből, hanem mintha nem is léteznének. Pedig a kötet végén ott olvasható a fordító utószava *Szubjektív megjegyzések a versek fordítása kapcsán* címmel, melyben maga is elismeri a korábbi válogatás „sokszor igazán kitűnő” fordításait. Majd saját mentségére felhossa, hogy „Benn évtizedekkel korábbi nyelven beszél, amelynek magyarját én természetesen nem ismerem, a saját magam nyelvét használom, ezért szíves elnézésüket kérem, de nekem a saját korom nyelve adatott meg”.

Érdeemes pár mondatot szólni a fordító mentségére. Pontos észrevétel, hogy Benn és a fordító által beszélt nyelvek közt – ahogy a fordító fogalmaz –, „van egyfajta időcsapda is”. Nagyon helyes, hogy saját nyelvét beszéli, sokszor mondják, hogy a fordítónak nem a forrásnyelvet, hanem a célnyelvet kell jobban bírnia. A mai nyelv használata több ponton is jót tett egyes szövegeknek, például a *Figyelj* címűnek (az eredetiben *Hör zu*), amelyet korábban **Eörsi István** *Hallga csak* címmel fordított – ennek már címe is mutatja, mennyire archaikus és ettől anakronisztikus szöveg lett. **Eörsiével** szemben Mohácsi fordítása jóval frissebb, nem idézi kínosan (és fölöslegesen – tekintve, hogy kései vers) a századelő nyelvét.

Azonban több szöveghelynél is el kell gondolkoznunk: vajon milyen is Mohácsi Árpád „mai nyelve”? Mainak mondható-e, ha *dalolj* helyett az áll: *dallj* (*Ó, szellem*), *gyere* helyett

jer (*Tenger- s vándormonda*), *sötét* helyett *setét* (*Szintézis*), *szívnak* helyett *színak* (*Valse Triste*) – csupa archaizmus. Nem a saját nyelv (pillanatnyi) elengedése az, amikor *koffeines* helyett azt írja, nyilván verstani okból: *koffejnes* – ezzel régi versfordítói gyakorlatot idézve. Verstani okból magyarázható egyébként az előbbi felsorolásból a *dallj* és a *jer* példája is. Utóbbi a szintén egy szótagos *komm*, előbbi a *sängest* archaizáló forma megfelelője volna. A *sängest* / *dallj* érdekes eset, gondolhatnánk ugyanis, hogy az archaizmus átmentetik a magyar fordításba is – a kérdés, milyen áron. A *sängest* e-je ejtéskönnyítő szereppel bír, és pont ettől dalol a német eredeti,⁴ ezzel szemben a *dallj* alakban összetorlódnak a mássalhangzók – cserébe persze van a fordítónak egy könnyen verssorba illeszthető, egy szótagos szóalakja.

Folytatva a fent megkezdett sorozatot: nem a saját nyelv kritikátlansága, mikor a *finítót* használja a *Finale* fordítására? Az olasz szó magyaros alakja persze minden további nélkül részét képezheti a saját nyelvnek, de szerencsétlen választás, főleg mivel a *finálé* szó nemcsak megtalálható, hanem jóval bevettebb szóalak. Igaz, a versben „vég” vagy „végzet” értelemben szerepel a *Finale* szó, melyet magyarul a *finálé* önmagában nem adhatna vissza. A választás azonban könnyen megokolható: a saját nyelv e – valószínűleg nem túl gyakran használt – szávához a rímkényszer miatt kellett nyúlni: „Az úr áll, a csillagmillió / a zenittől mozog talán, / arslánvonásban a *finító* / átsuhan a férfi agyán” (*kiemelések tőlem: M. B.*). Nagy kár, hogy az *l* mind az *n*-től, mind a *t*-től távol van a fonetikában, ráadásul a *t* be is férközik a magánhangzók közé – a verselési-metrikai sutaságra, melyre nem ez az egyetlen példa, ki se térjünk –, így minden áldozat ellenére gyenge rímet kapunk.

Szintén problémás, mikor Parti Nagy Lajosra emlékeztető szó- és toldalékcsonkoló megoldással találkozunk: *haláltusa* helyett *haláltus* (*Szintézis*), *betelik* helyett *betel* (*Tenger- s vándormonda*). De az is, amikor a *Der Sängler* című verset *A bárdnak* fordítja Mohácsi, és ezzel *A walesi bárdok* kontextusát is indokolatlanul idekeveri. A '91-es kiadásban megjelent Mezey Katalin-fordítás megoldása ehhez képest hibátlan, ott úgy szerepel: *A dalnok*.

Visszatérve: a „modernizálás” hozadéka sem maradéktalanul pozitív. A *Negerbraut* című verset *A nigger menyasszonyaként* fordítani elhibázott, még ha a versben benne is van a rasszizmus,⁵ és ha az eredeti szövegben már *Niggerként* is szerepel a címbeli *Neger*. Sőt, megkockázatom: a szövegbeli *niggert* is *négerre* kellett volna cserélni, mivel ma már a „niggerezés” az amerikai gettószenget idézi inkább, ami viszont egyáltalán nem kontextusa a Bennversnek. A *nő* helyett a *némber* használata ugyanígy hibás választás, tekintve, hogy a vers szerint fiatal, még szűz lányról vagy fiatalasszonyról van szó, a veresszituáción kívül – mely önmagában elégtelennek tűnik – semmi sem indokolja a pejoratív *némber* szó használatát.

Ezektől eltekintve viszont Mohácsi megoldása több helyütt is feszesebb, mint az első válogatás **Eörsi**-fordítása, amely gyakran finomít – és ezzel elken („szőke tarkó” helyett: „szőke pihés tarkó”) – vagy túlír: „Hajában őrjöngve tombolt a nap” – ennél szikárabb Mohácsi megoldása: „Hajában tombolt a nap”. Azonban rögtön elrontja, mert míg **Eörsi** megfogalmazásában ugyanaz a kép megtámogatja az „örjöngést”, a groteszk erotikát („s végignyalta világos combjait”), addig Mohácsi mondata ziláltan elgyengül: „és sokáig nyalogatta világos combját”.

Érdemes továbbra is összevetni a két fordítást. Az eredetiben így szól az egyik mondat: „Der bohrte / zwei Zehen seines schmutzigen linken Fußes / ins Innere ihres kleinen weißen Ohrs”.⁶ (*kiemelések tőlem: M. B.*) Ez nyersfordításban nagyjából annyit tesz, hogy *a férfi bal lábának két koszos ujja a nő kis fehér fülébe fúródott*. Azt most hagyjuk is, hogy Mohácsi mennyire fordította félre ezt a mondatot: „Átfúrta / magát két koszos bal lábujja / a nő kis fe-

hér fülének belsején” – persze nem azért, mert jelentéktelen hiba volna. Inkább a két erős alliterációra hívnám fel a figyelmet az eredetiben, illetve arra a tényre, hogy a nyersfordításban is van két alliteráció – jóllehet Eörsi és Mohácsi fordításai csengtek fülemben, mikor átültem a mondatot – Eörsi így szól: „Koszos / bal lába ujját a nő kicsiny, / fehér fülébe fúrta”.

Bevallom, az eredeti vers tanulmányozása előtt azt gondoltam, hogy Eörsi fordítása tipikus esete a „szép hűtlenségnek”, mikor a fordító verseng az eredetivel – erre kiváló példákat lehet találni Rába György *A szép hűtlenek* című monográfiájában.⁷ Úgy tűnt, hogy Eörsi akusztikai megoldással kívánja erősíteni az *érzelmi-hangulati dimenziót*, és ezáltal a magyarított szöveget is – jóllehet a fentebb már említett „pihés” és „örjögve” jelzők például éppen az *érzelmi-hangulati dimenzió* feszessége ellen hatnak olvasatomban. Előítéletem azonban pontatlan volt: Eörsi verziója kielégítően feszes, és jóval pontosabb, mint Mohácsi Árpádé. Ezzel nem azt mondom, hogy Eörsi verziója pontos volna, egyszerűen csak azt, hogy Eörsi jó fordítás.

Érdeemes (volna) szűrőpróbaszerűen összevetni még néhány szöveget, de persze a kíváncsiság először úgyszólván a nagyversekhez hajt minket. Csalódnunk kell azonban, amikor felcsapjuk az új kötetet a *Mann und Frau gehn durch die Krebsbaracke*⁸ című verset keresve, ugyanis már a cím áttulítása is megdöbbentő. Szabó Lőrinc fordításában így szól: *Férj és feleség átmegy a rákbarakkon*, Kurdi Imréében így: *Férj és feleség áthalad a rákosok barakkján*. Ehhez képest Mohácsi Árpád – meglátásom szerint minden észérvet mellőzve – így fordítja a címet: *Férfi és nő megy át a rákbetagek pavilonján*.

Sajnos a kötet olvasása közben elég hamar megfogalmazódott bennem a gyanú, hogy Mohácsi nem egyszerűen a versek újrafordításában gondolkodik, hanem egyben másként is akarja fordítani őket, hiába álltak már elő a korábbi fordítók nemcsak, hogy megfelelő, de kiváló magyarításokkal. Amikor egy fordításnál ez a gyanú beigazolódik – legyen szó egyetlen versről vagy egész kötetről –, az nagy hiba, mert nemcsak magát minősíti, hanem az elődökre is rossz fényt vet. Nem arról van szó, hogy ne fordíthatna valaki másként valamit (akármit), amit már korábban is lefordítottak. Arról van szó, hogy a fordítás nem lehet öncélú. Ebben a kötetben viszont mintha elsikkadt volna a cél: Gottfried Benn verseinek (újra)fordítása.

Innen nézve oly mindegy, hogy *nigger* vagy *néger*, hogy *némber* vagy *nő*; nem számít, hogy tökéletesen magyartalan mondatokat találni a versekben („A háta / csupa felfekvés.”⁹ – *Férfi és nő megy át...*). Azon is alig szisszenek fel, hogy a *Bauxit* című, újonnan magyarra fordított versben ezt olvasom: „Ez a hét meglehetősen drága volt, / mondjuk, négyszáz márka, / de milyen ígéző volt tekintete, / fennkölt, *belsőleges*, selymes / a megrészegült transzcendencia áramaival.” (*kiemelés tőlem: M. B.*) Mert mi a különbség *belsőség* és *bensőség* között? *Belsőség* a máj, a szív, a tüdő stb., a *bensőség* mindenképpen absztrakt, átvitt értelmű, szinonimája mondjuk a *meghitt* lehet.

Azzal kezdtem, hogy a tartalmi és a formai hűségre kell figyelni. Nem muszáj tehát feltérképezni, hogy az adott verse(ke)t kik és hogyan fordították korábban, de persze ha komolyan fordítunk, a munka előrehaladottabb fázisában nem árt. Mohácsi Árpád nyilvánvalóan ismeri az előző válogatást. Ez számomra nem jelent mást, mint hogy szándékosan igyekezett teljesen másként fordítani a szövegeket. Erre jó példa a *Statische Gedichte*¹⁰ fordítása is, a *Statikus versek* (igaz, a címet Nemes Nagy is így ültette át, míg Kurdi verziójában *Statikus költemények* a cím). A vers első szava összetett szó: „Entwicklungsfremdheit”, ezt Nemes Nagy pon-

tosan (tükör)fordította – és ezt vette át Kurdi is, teljesen jogosan – *fejlődésidegenség*nek. Ez Mohácsinál így szerepel – számomra megmagyarázhatatlan módon –: „A teremtés mellőzése”. Később az eredeti „Richtungen vertreten” sora pedig így magyarítódik: „Az irányzatosdi” – Nemes Nagynál: „Irányok képviselése”, Kurdinál: „Irányokat képviselni”. Az összehasonlítás ugyanígy folytatható volna.

Ha újabb nagyverset veszünk szemügyre, *Az ifjú Hebbelt (Der junge Hebbel)*, érdekes dolgot látunk. „Ihr schnitzt und bildet: den gelenken Meißel / in einer feinen weichen Hand.”¹¹ – szól az eredeti, vagyis: *ti faragtok és formáltok: szapora véső a finom, puha kézen*. Mohácsi Árpád fordítása ismét pontatlan: „Faragtok és formáltok: kézreálló vésőt / puha, fehér marokban”. Annál meglepőbb viszont, hogy Szabó Lőrinc is *fehér*nek fordítja a kezét¹² – persze van rá magyarázat: a *weich* azt jelenti puha, és a *weiß* jelenti, hogy fehér, lehet ez tehát félreolvasás hibája, melyet viszont Kurdi már javít saját verziójában.¹³

Továbbá az is érdekes, hogy a vers első szakaszának következő mondatában egyik fordító sem veszi észre az ironikus kapcsoltságot – olyannyira nem, hogy Szabó és Kurdi két külön mondatnak fordítja. „Ich schlage mit der Stirn am Marmorblock / die Form heraus, / meine Hände schaffen ums Brot.” Nyersfordításban – igaz: Kurdi fordítására is támaszkodva – ez nagyjából így szól: *homlokommal vágom ki a márványtömbből a formát, [mert] kezeimmel kenyérért gürcölök*. Mohácsi Árpád fordításában ez a mondat így hangzik: „Én homlokommal verem ki a márványtömbből / a formát, / pusztá kézzel teremtem elő kenyerelem”. (*kiemelés tőlem: M. B.*) Egyrészt: hogyan kell elképzelni valaminek a *kiverését* egy márványtömbből? Másrészt: mondják, rossz az, aki rosszra gondol, de vajon Mohácsi Árpádnak eszébe jutott-e, hogy manapság a *kiver* igének milyen szexuális konnotációi vannak?

A fordító mentségére szól, hogy a sorozatos, szándékos – bár nem kifizetődő – elkülönböződésnek a korábbi fordításoktól olykor megvan az a haszna, hogy a túlírtágot, a „szép hűtlenségeket” is levetkőzi magáról – láttunk erre példát. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy Benn fordítása – ahogy minden más (életmű-)fordítás is – nagy vállalkozás, és mindenképpen mentő körülmény, hogy jó negyven darabbal bővült a magyarított Benn-korpusz. Ugyanakkor Mohácsi Árpád fordításai tele vannak lötyögő, magyartalan mondatokkal és fájó félrefordításokkal – így a kötet minősége, melyen a technikai kivitelezés csak tovább ront, nem üti meg a ’91-es válogatását. Az új kiadásból is lehet ismerkedni Gottfried Benn fontos és kiváló költészetével, de érdemes az embernek keze ügyében tartania az előző válogatást is.

A recenzens pusztán névrokona a fordítónak.

¹ Tellér Gyula: „Versstruktúra és versfordítás”, in: *A műfordítás ma* (szerk. Bart István – Rákos Sándor), Gondolat, Bp., 1981, 147-215.

² Benn, Gottfried: *Versei* (vál. Hajnal Gábor, ford. Báthori Csaba, **Eörsi István** et al.), Európa, Bp., 1991.

³ A kötet cím a *Késő nézés (Ein später Blick)* című versből származik. Az egész verssor így szól, mely kétszer is ismétlődik a vers során: „ő kígyóból a kanyar elem”. Tatár Sándor fordításában pedig ugyanez a részlet: „egy kígyó görbe teste”. (Benn: *Versei*, i. m., 112.) Eredetiben: „es ist die Krümmung einer Schlange”, ami nyersfordításban nagyjából ennyit tesz: „ez egy kígyó görbülete”. *Ein später Blick*, in: Benn, Gottfried: *Gedichte*, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 1982, 308.

⁴ „O sängest du nun Abgrund, Schwankung, Süd: / Ich bin die Ferne, hergeweht / Aus meinen arktischen Gezeiten, / Jenseitige und sterne-stet..! – / O sängest du aus Götterweiten / Einmal dies Rosenmövenlied!” *Rückfall (O Geist)*, in: Benn: *Gedichte*, i. m., 114.

⁵ Ismert, hogy Benn a '30-as években szimpatizált a náci eszmékkal, de költészetére nem jellemző a rasszizmus éltetése, propagálása.

⁶ Benn: *Gedichte*, i. m., 24.

⁷ Rába György: *A szép hűtlenek (Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád versfordításai)*, Akadémiai, Bp., 1969.

⁸ Benn: *Gedichte*, i. m., 28.

⁹ Az eredetiben: „Die Rücken / sind wund.”, szó szerint: a háta fájóak – vagyis sebesek. Szabó Lőrincnél: „A hátuk / sebes.”; Kurdi Imrénél: „Kisebesedett / a hátuk.”

¹⁰ Benn: *Gedichte*, i. m., 323.

¹¹ Benn: *Gedichte*, i. m., 59. Megjegyzés: A vers a fordításkötetben tévesen az *Alaszka* című ciklushoz tartozóként van szedve, holott a *Söhne*, vagyis a *Fiak* című ciklus darabja valójában. Igaz, ez utóbbi ciklusból többet nem közöl a kötet.

¹² „Te faragsz és mintázol: ügyes a véső / és finom és fehér a kéz.” in: Benn: *Versei*, i. m., 20.

¹³ „Formáztok és faragtok: az ügyes véső / finom, könnyű kézben.” in: Benn: *Versei*, i. m., 21.

Reagálás:

Folyometer.blog.hu, 2013.07.27. Szántó Domingo: A nyári Jelenkor kritikái